

## DET UBEVIDSTE I OBJEKTRELATIONSTEORIEN

Stig Poulsen og Knud Hjulmand

*Artiklen rummer en fremstilling af den skæbne, begrebet det ubevidste har undergået i Melanie Kleins og D.W.Winnicotts teorier. På basis af en redegørelse for aspekter af Freuds tænkning om det ubevidste beskrives den kleinianske forståelse af ubevidste fantasier og deres rolle i subjektets indre verden. Der gives desuden en redegørelse for teoretiske problemer i forbindelse med begrebet om indre objekter. Endelig diskuteres begrebet det ubevidstes status i Winnicotts teori. Her argumenteres for, at Winnicotts interessefokus flyttes til det mellemliggende område mellem indre verden og ydre realitet. I denne sammenhæng redegøres for den centrale spaltning i det sande og falske selv og begrebernes relation til Freuds opdelinger af det psykiske apparat.*

I de psykodynamiske grupperinger fokuseres der ofte på vidt forskellige holdepunkter og aspekter fra Freuds originale udformning af den psykoanalytiske teoribygning, afhængigt af tradition og skoledannelse. Dette gælder i høj grad for metapsykologiske diskussioner. Begrebet *det ubevidste* er således helt centralt i den Lacan-inspirerede strukturalistiske psykoanalyse, mens det er næsten fraværende blandt mange nyere terapiorienteringer, fra de interpersonelle terapeuter («neo-freudianere») til systemiske familierapeutiske tilgange. Fokus bliver hos disse retninger lagt på her-og-nu-perspektivet og den reelle bevidste interaktion. Derimod tillægges de aspekter af materialet, der i særlig grad implicerer eksistensen af det ubevidste – den subjektive livshistorie, overføringsrelationen, fantasilivet – ikke afgørende betydning. Ligeledes er der indenfor de tendenser, der i egenforståelse og organisatorisk hører til det internationale Freud-inspirerede selskab, væsentlige indbyrdes holdningsforskelle og divergenser.

Vi vil i denne artikel redegøre for, hvordan analytikerne Melanie Klein og D.W. Winnicott fra den objektrelationsteoretiske tradition har forholdt sig til det ubevidste som metapsykologisk kategori. Som det vil fremgå, er dette en opgave, der indebærer visse vanskeligheder. De engelske objektrelationsteoretikere følger, med enkelte undtagelser, traditionen blandt psykoanalytiske teoretikere for gennem løsrevne Freud-citater at plædere troskab mod mesteren – og så iøvrigt udvikle selvstændige teorier. Når dette kan lade sig gøre, hænger det bl.a. sammen med, at der i Freuds værk kan findes utallige torsoer af teoridannelser, som kan genoptages og videreudvikles af efterfølgende teoretikere. Således kan man som Meltzer (1981) hævde, at Freud igennem sit værk bevægede sig i retning af en teoretisk position,

som på centrale områder havde lighedspunkter med f.eks. Melanie Kleins – uden at det dog var muligt for ham at tage nogle mere gennemgribende konsekvenser heraf, idet han var bundet af sin oprindelige mekanicistiske og neurofysiologiske model af psyken. Samtidig vil forfattere af en anden teoretisk observans kunne fremhæve, hvordan Klein på afgørende områder bryder med centrale antagelser hos Freud.

Vi vil indledningsvis diskutere centrale træk af udviklingen af Freuds teori om det ubevidste, bl.a. med henblik på at undersøge, om det giver mening med Meltzer at forstå Freud som en art »krypto-objektrelationsteoretiker«. Herefter vil vi følge forståelsen af det ubevidste i to teoretiske strømninger, der i stadig krydsbefrugtning har udviklet sig ud af Freuds værk: Den kleinianske tradition og den (engelske) objektrelationsteoretiske tænkning.

### **FREUD – mellem mekanicisme og antropomorfisme**

Vort fokus vil i denne sammenhæng ligge på de udviklingslinjer i Freuds tænkning, der kan ses som *forløbere* for de senere objektrelationsteoretikere. Vi vil derfor ikke behandle de elementer af metapsykologien, som klart står i modsætning til en objektrelationsteoretisk position – måske først og fremmest Freuds narcissismeforståelse<sup>1</sup>. I stedet vil vi fremhæve to centrale revisioner i Freuds teori, som har haft afgørende betydning for den status, de reelle objektrelationer er blevet tildelt i den psykoanalytiske metapsykologi, og for udviklingen af en psykoanalytisk objektrelationsteori.

Den første revision vedrører forførelsesteorien. Freuds ændring i 1897 af den centrale præmis i hans tidlige teori om neurosens ætiologi får to afgørende konsekvenser. For det første nedtones betydningen af relationerne til reelle objekter i yderverdenen. For det andet udvikles (i umiddelbar forlængelse heraf) ideen om, at ubevidste fantasier kan besidde en *psykisk realitet*, som i det ubevidste ikke kan skelnes fra faktiske erindringer. På paradoksal vis lykkes det hermed Freud ved at opgive sin oprindelige forførelsesteori på én gang at indtage et standpunkt, som siden er blevet stærkt problematiseret af mange objektrelationsteoretikere og neo-freudianere, og samtidig at lægge grunden til begrebet om ubevidste fantasier, som siden har fået en nøglestatus i kleiniansk teori.

Den anden centrale revision, vi refererer til, er indførelsen af den sene topiske model med dens skelnen mellem det, jeg og over-jeg. Som påpeget af Laplanche og Pontalis (1967, s.205ff & 452f) kan den nye topiske model ses som et slutpunkt i en længerevarende udvikling, hvor Freud i stadig højere grad tildeler *identifikationen* og dens mere primitive forløbere, inkorporering og introjektion, en nøgleposition i sin teori. Hermed synes de reelle objektrelationer igen at få en central plads i Freuds teori, i og med at Freud i vid udstrækning forstår jeg'et og over-jeg'et som skabt gennem identifikation med (aspekter af) objekter i yderverdenen. Det er denne linje i Freuds

arbejde, som Abraham og Klein viderefører i deres beskrivelser af indre objekters centrale placering i det psykiske liv – også i de udviklingsfaser, som af Freud betragtedes som liggende før Ødipuskompleksets konstituering.

### De ubevidste fantasier

Når vi har fremhævet netop disse to grundlæggende nybrud i Freuds teori, er det også fordi, det herigennem bliver muligt at pege på nogle tilsyneladende inkonsistenser i metapsykologien, som rejser fundamentale spørgsmål for forståelsen af begrebet det ubevidste.

Når Freud i »Det ubevidste« (1915e, s.183f) søger at definere det ubevidste som *system*, fremhæver han, at det er underlagt lystprincippet og primærprocessen og ikke tager hensyn til realiteten, hvilket bl.a. betyder, at modsigelser kan eksistere side om side i det ubevidste. Samtidig erkender han imidlertid i umiddelbar forlængelse heraf, at der er fænomener i det ubevidste, der besidder en væsentligt højere grad af organisation, nemlig netop de ubevidste *fantasier*. Rent faktisk synes Freud selv – som påpeget af Laplanche & Pontalis (op.cit., s.358) – at have erkendt, at ubevidste fantasier bl.a. også kunne afspejle *forsvarsprocesser*. Det kan med dette in mente synes vanskeligt at opretholde lokaliseringen af sådanne fantasier til systemet *ubv*. På den ene side er der tale om fantasier, som faktisk er ubevidste – og derfor ikke hører til i *fbv-bv*-systemet. På den anden side besidder disse ubevidste fantasier altså samtidig karakteristika, som synes at overskride de egenskaber, som Freud tilskriver *ubv*-systemet. Freud er da også selv bevidst om denne modsigelse og anfører følgelig, at det ikke er muligt at foretage »en skematisk klar skelnen« mellem *ubv*- og *fbv*-systemerne, men at de glider over i hinanden (op.cit., s. 186).

Denne udfordring af Freuds oprindelige topiske model ligger for så vidt i tråd med hans erkendelse af, at mange andre højt organiserede processer og funktioner (f.eks. jeg'ets forsvarsmekanismer) er ubevidste, samt at der findes ubevidste processer, der ikke er styret af lystprincippet, såsom den ubevidste skyldfølelse.

Når Freud som reaktion på disse problemer reviderer den topiske model, betyder dette også, at de ubevidste fantasier implicit tildes en endnu mere central rolle i billedet af psyken. Den økonomiske synsvinkel med den mekanicistiske forståelse af psyken, som indeholdes heri, synes at træde noget i baggrunden. I stedet rejses en teoretisk konstruktion, som netop først og fremmest ligner en konkret fantasi rummende personificerede aktører (jeg og over-jeg) og indeholdende ubevidste affekter som f.eks. skyldfølelse (jvf. også Laplanche og Pontalis op.cit., s. 452).

Hermed ændres begrebet om det ubevidste som system afgørende. I den nye topik indføres *det'et* som en instans, der i vid udstrækning overtager de egenskaber, der karakteriserede *ubv*-systemet. Freud er noget tvetydig

i sin definition af det'et, idet han i samme artikel på en gang anfører, at det'et »har ingen organisation« (1933a, s. 63), men samtidig tydeligvis opererer med, at det'et er underlagt primærprocessen (ibid.) og således har et organiserende princip, omend det unddrager sig de logiske principper, som karakteriserer den bevidste tænkning (se også Laplanche og Pontalis op.cit., s. 198). Uanset udlægningen af denne tilsyneladende modsætning er det næppe muligt at lokalisere mere elaborerede ubevidste fantasier indenfor det'et. Freuds beskrivelse af en permanent konflikt mellem det, jeg, over-jeg og repræsentationerne af omverdenens krav synes at implicere eksistensen af en indre scene, et mentalt rum, hvori disse instanser findes, og hvor de konkrete fantasier om konfliktsituationer mellem instanserne udspilles. Uden at afskrive eksistensen af de traditionelle karakteristika ved *ubv*-systemet (som så at sige flytter ind i det'et) ændres Freuds bestemmelse af det ubevidste som system altså tilsyneladende således, at dette snarere får karakter af en *indre verden* befolket af instanser med umiskendeligt menneskelige træk. Hermed rettes fokus mod subjektets fantasier om de indbyrdes relationer mellem indre psykiske instanser og mod de *kvaliteter*, der karakteriserer disse mentale aktører (graden af over-jeg'ets stregthed og uforsonlighed, jeg'ets styrke i den indre konflikt etc.). Det er en sådan synsvinkel, som Melanie Klein og hendes tilhængere viderefører.

Indførelsen af den sene topiske model indebærer tillige introduktionen af nye spaltninger af subjektet i tillæg til den første topiske models spaltning mellem *ubv*- og *fbv*-systemerne. For det første tillægges de det-fjendtlige instanser i psyken nu en særskilt eksistens, således at konflikten ikke længere blot står imellem drifterne og omgivelsernes anticiperede fordømmelse, men nu tillige direkte mellem driftsliv og over-jeg, hvis ytringer kan antage en »overordentlig hårdhed og stregthed mod jeg'et« (Freud 1923b, s. 192). Men hertil kommer, at jeg'et i sig selv spaltes, hvilket Freud selv påpeger:

»Jeg'et kan tage sig selv som objekt, behandle, iagttage og kritisere sig selv« (1933a, s. 51).

På et metapsykologisk niveau synes kernen i denne spaltning at ligge i Freuds sammensatte antagelser om jeg'ets konstituering. Freud bekendtgør (1923b), at jeg'et oprindeligt er dannet gennem en adskillelse fra det'et som følge af omverdenens indflydelse, og at *p*-*bv*-systemet udgør kernen i jeg'et. Men samtidig anfører han (ibid.), at jeg'ets karakter dannes og ændres, ved at jeg'et introjicerer objekter fra yderverdenen og identificerer sig med disse.

Det bliver aldrig hos Freud ganske klart, hvordan man skal forstå interaktionen mellem kerne-jeg'et og de introjicerede objekter, som jeg'et identificerer sig med. Visse teoretiske retninger indenfor psykoanalysen opererer som bekendt med et skel mellem *jeg'et* og *selv'et*, hvor jeg'et forstås som en psykisk struktur, der aktivt kan initiere mentale operationer, mens selv'et snarere er en mental repræsentation, som ikke aktivt varetager opgaver

i det psykiske apparat. En udlægning af Freuds tanker om jeg'ets konstituering kunne tage udgangspunkt i denne modstilling mellem jeg og selv, således at jeg'et ses som baseret på *p-bv*-systemet, mens selv'et i højere grad opfattes som den pol i psyken, hvor identifikationerne repræsenteres. Freud gør imidlertid selv klart, at jeg'et kan »opløses« i forskellige identificeringer med introjicerede objekter (1923b, s. 175). Han henleder specielt opmærksomheden på tilfælde af multipel personlighedsforstyrrelse, hvor jeg'et synes fuldstændig opsplittet i sådanne identificeringer (der altså fremtræder som autonome, aktive mentale strukturer). I forlængelse heraf anfører han, at »selvom det ikke kommer så vidt, opstår spørgsmålet om konflikterne mellem de forskellige identificeringer, hvori jeg'et opløses, konflikter der endelig ikke generelt må betegnes som patologiske« (ibid.).

I Kleins beskrivelse fremstår de indre objekter – uanset om de er identificeret med jeg'et eller synes at indgå i over-jeg'et – entydigt som levende, så at sige »selvstændige« aktører i psyken. Et af de hyppigst debatterede stridsspørgsmål i forbindelse med Kleins teori bliver således, om denne forståelse af de indre objekter implicerer, at Kleins teori essentielt må ses som *fænomenologisk* og altså udelukkende omhandler individets subjektive opfattelse af og fantasier om den indre verden – eller om de indre objekter faktisk modsvares af afgrænsede mentale strukturer, som i nogen grad rummer egne motivationsstrukturer og affekter.

Vi skal i det efterfølgende afsnit om Kleins forståelse af det ubevidste vende tilbage til dette problemkompleks. Her skal vi blot fastholde, at Freud tilsyneladende gennem indførelsen af den sene topiske model grundlæggende ændrer sit teoretiske referencesystem. Fra en teori som er gennemsyret af begreber hentet fra naturvidenskaben baserer Freud nu sin begrebsliggørelse af psyken på erfaringer fra mellem menneskelige relationer. Man kan med Laplanche & Pontalis (op.cit., s. 452) sige, at:

»den videnskabelige teori om det psykiske apparat synes at ligne den måde, hvorpå subjektet forstår og måske endda konstruerer sig selv i sit fantasiliv«.

Som vi skal vise i det følgende, bliver dette paradigmeskift afgørende for Melanie Klein.

### **KLEIN: Den indre verden**

Meget af debatten omkring Melanie Kleins teoretiske antagelser har koncentreret sig om, hvorvidt hun var tro mod Freuds metapsykologi eller måtte forstås som renegat på linje med Jung, Adler og Rank. Der er imidlertid ingen tvivl om, at Klein selv fundamentalt set betragtede sig som freudianer. Hun så sig som en viderefører af tankerne bag Freuds tredje metapsykologiske fremstød med indførelsen af teorien om dødsdriften og den nye topiske

model og hentede også afgørende inspiration fra sin analytiker, Abraham, hvis skelsættende opsummering af de tidlige udviklingsfaser (1924) blev anerkendt af Freud.

### Ubevidste fantasier og den indre verden

Det er da også tydeligt, at Kleins billede af psyken i høj grad afspejler de revisioner af den topiske forståelse, som vi har beskrevet ovenfor. Kleins teori må grundlæggende ses som et forsøg på at beskrive den indre psykiske realitet, som udgøres af ubevidste fantasier. På dette plan synes hun altså at være i overensstemmelse med Freud, men Kleins konkrete udmøntning af opfattelsen af det ubevidste afviger ikke desto mindre klart fra Freuds.

En grundantagelse i Kleins metapsykologiske forståelse er, at driften repræsenteres i psyken i form af ubevidste fantasier, og at der – med Susan Isaacs' ord: »ikke er nogen impuls, ingen driftsmæssig trang eller respons, som ikke opleves som ubevidst fantasi« (1948, s. 83).

Helt fra Kleins tidligste skrifter er det tydeligt, at ubevidste fantasier altid vedrører relationen til et objekt<sup>2</sup>, og fra 1935 giver Klein eksplicit udtryk for, at: »fra begyndelsen introjicerer jeg'et »gode« og »onde« objekter, hvor moderens bryst for begge er prototypen« (1935, s. 262).

Det står dog samtidig klart – som eksplicit præciseret af Isaacs (op.cit., s. 93f) – at fantasierne *grundlæggende* er medfødte og har rod i driftsimpulser og kun i anden række er relateret til konkrete erfaringer med yderverdenen. Klein afviser altså Freuds teori om et objektløst stade, men er samtidig tilbøjelig til at understrege de indre objekters oprindelse i medfødte fantasier. Hun synes således at tilskrive reelle erfaringer med relationer til yderverdenen mindre betydning for udformningen af ubevidste fantasier end både Freud og de efterfølgende objektrelationsteoretikere.<sup>3</sup>

Kleins teori om de ubevidste fantasier indebærer altså på flere måder en radikal ændring af Freuds teori om subjektets objektrelationer. På den ene side antager Klein, at barnet har objektrelationer fra fødslen, men samtidig betoner hun i langt højere grad end Freud betydningen af *medfødte* objektforestillinger. Hertil kommer en klar vægtforskydning i forhold til Freuds tanker om hvilke mekanismer, der behersker det ubevidste. Freud betragtede oprindelig *fortætning* og *forskydning* som de to basale ubevidste operationer. Disse indgår som de centrale mekanismer i primærprocessen, som karakteriserer hele det ubevidste systems funktionsmåde. Som anført ovenfor, blev Freud efterhånden opmærksom på ubevidste fantasier, der forløb mere struktureret og var karakteriseret ved også at indeholde forsvarsmekanismer.

For Klein bliver arsenalet af mekanismer, som indgår i de ubevidste fantasier, markant anderledes. Isaacs nedtoner (op.cit., s. 96ff) stærkt betydningen af primærprocessen, og Klein lægger som bekendt en helt anden vægt på mekanismer som projektion, introjektion, projektiv identifikation

og splitting. Dette er – i modsætning til fortætning og forskydning – mekanismer, som altovervejende opererer i forhold til konkrete objektforestillinger og som i deres udgangspunkt må forstås som forsvarsmekanismer. Klein tager altså endegyldigt afsked med lystprincippet som det bærende princip i det ubevidste. Som ofte påpeget (Riviere 1952, s. 8; Hinshelwood 1991, s.10 & s. 112ff) flyttedes Kleins fokus fra drifter og driftsskæbner til *indholdet* af de ubevidste fantasier og først og fremmest til den angst, som manifesteredes i disse. For Klein bliver den indre verden opbygget gennem individets forsøg på gennem primitive forsvarsmekanismer at mestre angsten i disse fantasier.

Det er værd at erindre sig, at også relationen til den ydre verden ifølge Klein etableres gennem disse forsvarsmekanismer, ved at objekter i den ydre verden af barnet fortolkes som symboler på de angstvækkende objekter (jvf. f.eks. Klein 1930). Således etableres al kontakt til yderverdenen så at sige *igennem* ubevidste fantasier. Som udtrykt af Isaacs:

»Realitetstænkning kan ikke fungere uden samtidige og understøttende ubevidste fantasier« (op.cit., s. 109).

Dette betyder ikke blot, at vor bevidste handlen og tænken påvirkes af ubevidste processer, men langt mere radikalt at alt, hvad individet udtrykker og gør i forhold til yderverdenen, har en ækvivalent betydning i en ubevidst fantasi vedrørende arkaiske objektrelationer (se også Riviere op.cit., s. 16f).<sup>4</sup> Vi ser altså en yderst betydningsfuld ændring i forståelsen af det ubevidste i forhold til den tidlige Freud. Hvor Freuds ubevidste var regelbundet, men essentielt absurd i sin jongleren med driftsrepræsentanter ud fra primærprocessens logik, så er Kleins ubevidste med Meltzers ord: »et livsrum (life-space), måske *stedet* hvor mening dannedes« (1981, s. 178).

Det er i denne sammenhæng afgørende, at omdrejningspunktet for Kleins metapsykologi bliver de ubevidste fantasier. Disse kan jo netop ses som individets forsøg på at skabe mening i verden (jvf. Freuds beskrivelse af infantile seksualteorier) og må som sådan ses som væsensforskellige fra de forestillinger, der er resultatet af primærprocestænkning.

### Spaltningen i den indre verden

Hvor Freud på den ene side erkender, at jeg'et er spaltet, men samtidig oftest refererer til jeg'et og over-jeg'et som relativt integrerede størrelser, synes Klein at have en opfattelse af den indre verden som befolket af en mængde mere eller mindre adskilte indre objekter. Fra Kleins tidlige skrifter beskriver hun (f.eks. Klein 1932) forekomsten af mange indre figurer, gode som onde, der forstås som forløbere for over-jeg'et. Indenfor den kleinianske tradition synes afgrænsningen mellem jeg og over-jeg i vid udstrækning at referere til en skillelinje mellem de indre objekter, som jeg'et identificerer

sig med, og de, som er jeg-fremmede (og oftest fordømmende overfor jeg'et). Hertil kommer, at hun (fra og med Klein 1946) eksplicit beskæftiger sig med spaltning af jeg'et og installeringen af jeg-dele i objektet gennem projektiv identifikation. Dette kommer også til at indebære, at der i kleiniansk tænkning i de senere år er blevet introduceret forestillingen om »det onde selv« - den del af jeg'et, som er identificeret med destruktive objekter og er udstyret med særligt kraftige impulser hidrørende fra dødsdriften (f.eks Rosenfeld 1971). Samtidig opereres dog med, at jeg'et igennem den individuelle udvikling kan opnå en højere grad af assimilation af indre objekter i jeg'et (Heimann 1942). Ligeledes giver Klein (1952) udtryk for, at der, når individet når den genitale fase (og forudsat at tidligere udviklingskriser er gennemlevet tilfredsstillende), vil ske en syntetisering i over-jeg'et og en større assimilation af over-jeg'et i jeg'et.

Endvidere skal det bemærkes, at det i den senere kleinianske tænkning antages, at ikke blot jeg'et og objekterne i den indre verden kan være spaltede, men at også den indre verden *i sig selv* kan være spaltet. Denne spaltning sker gennem en udskilning af psykotiske dele af personligheden til en separat sektor karakteriseret ved at rumme særligt skræmmende figurer, som kan aktivere psykotisk angst (Bion 1957; Klein 1958).<sup>5</sup> På denne måde synes kompasnålen at have gennemført en fuld cirkel i forhold til Freuds første topik, idet der nu - parallelt til modstillingen mellem *ubv-* og *fbv-bv-*systemerne - igen opereres med en spaltning af psyken på basis af funktionsmåde og type af rationalitet.

Imidlertid er de spaltninger, som interesserer kleinianerne, spaltninger *indenfor* den ubevidste, indre verden. For Klein synes dikotomien bevidst - ubevidst at være trådt i baggrunden til fordel for andre modsætningspar, først og fremmest *god - ond* og *indre - ydre*. Dette skyldes formodentlig for en meget stor dels vedkommende Freuds og Kleins vidt forskellige indfaldsvinkler til forståelsen af de psykiske processer. Freuds udgangspunkt er »opdagelsen« af det ubevidste hos voksne patienter og hans (og Breuers) erfaringer med en successiv bevidstgørelse af fortrængt materiale. Tilsvarende har hans teori om den analytiske kur altid været bygget op omkring bevidstgørelse af ubevidst materiale, uagtet at han i starten af sin teoretiske udvikling overvejende vægtede bevidstgørelsen af driftsrepræsentanter og fantasier, mens han senere koncentrerede sig om bevidstgørelsen af ubevidste forsvar (se Poulsen 1989).

Klein starter i sin fuldt udfoldede teori et andet sted, nemlig ved individets fødsel. På dette punkt i barnets liv melder spørgsmålet om ubevidst eller bevidst sig i sagens natur ikke. Skellet mellem bevidst og ubevidst synes først at få mening på et væsentligt senere tidspunkt, nemlig når individet kan benytte sig af *fortrængning* som forsvarsmekanisme.<sup>6</sup> Ifølge Kleins opfattelse er det først og fremmest adskillelsen af ydre og indre samt af godt og ondt, der optager det spæde barn. Det er udviklingen i disse adskillelsesprocesser og de senere integrationer af spaltede objektforestillinger, der har Kleins interesse. Dette afspejler sig også tydeligt i kleinianernes teknik,



hvor spørgsmålet om, *hvordan* ubevidste processer bevidstgøres, kun sjældent problematiseres. Hvor doktrinen i en traditionel psykoanalytisk teknik har været, at det kun giver mening for patienten at modtage tolkninger af materiale, der kan accepteres af det bevidste jeg, bruger kleinianerne »dybe« tolkninger, der synes prædestinerede til at vække patientens modstand (jvf. Poulsen, op.cit.). Dette kan forstås i lyset af Meltzers betragtninger om den indre verden som et sted, hvor der findes levende objektrelationer mellem indre objekter (op.cit., s. 178). Karakteren af disse indre objektrelationer og »styrkeforholdet« mellem gode og onde indre objekter vil ud fra en kleiniansk synsvinkel påvirkes direkte af relationen til analytikeren – uanset om patienten i første instans bevidst kan anerkende tolkningen som meningsfuld. Der er ikke tale om, at kleinianske analytikere opgiver målet om at gøre ubevidst bevidst (jvf. Segal 1973, s. 123), men dette mål får ikke den altoverskyggende status, som det har i en klassisk teknik.

### De indre objekter

Lad os nu vende til det spørgsmål, vi forlod ved afslutningen af afsnittet om Freud: Hvilken teoretisk status har begrebet om de indre objekter?

Som Hinshelwood påpeger (op.cit., s. 440ff), har et af de mest kritiserede aspekter af Kleins teoretiske tilgang været det forhold, at Kleins begreber tilsyneladende tager direkte udgangspunkt i patientens subjektive oplevelse og således ikke er baseret på en teoretisk abstraktion af disse patientoplevelser. Klein anklages således for at have udviklet antropomorfe begreber, hvis bredere teoretiske validitet, der stilles spørgsmålstegn ved. Som påpeget af Segal (op.cit., s.11f) kan denne kritik imidlertid også rettes mod Freuds sene topiske model. Segal understreger dog, at ud fra hendes opfattelse er såvel Freuds som Kleins begreber om indre objekter forsøg på at beskrive *individets fantasier* om, hvad det indeholder. Der er altså ikke tale om objekter med nogen objektiv realitet, selvom de i fantasien opleves som yderst konkrete og materielle.

Segals svar på kritikken af Kleins videnskabelighed synes altså at være, at Kleins tænkning må ses som en fænomenologisk forståelse af psyken, udelukkende baseret på subjektets beskrivelse af den indre verden. Meltzer (op.cit., s. 178f) forfægter et beslægtet synspunkt, idet han hævder, at Kleins teori er en teori om *det mentale*, der forstås som en fundamentalt anden sfære end hjerneprocesserne i sig selv – at det mentale niveau i Kleins teori adskiller sig grundlæggende fra det neurofysiologiske. Mackay (1981) tager både Segal og Meltzer til indtægt for sin holdning om, at Kleins teori basalt er fænomenologisk, men dog behæftet med levn fra Freuds mekanicistiske opfattelse af psyken.

Mackay pointerer tydeligt et problem, som også synes at ligge implicit i Freuds antagelse om, at jeg'et i nogen grad konstitueres gennem identifikation med introjicerede objekter: Skal jeg'et forstås som *skaber* af fantasien

– eller er jeg'et *en del af* fantasien. Dette fører direkte til det spørgsmål, som Thomas Ogden (1983, s. 230) rejser: *Hvem* fantaserer, hvilken instans tænker fantasitankerne og oplever fantasierne? Den fænomenologiske udlægning af Kleins teori synes at sætte sig mellem to stole ved på den ene side at operere med et jeg, der *har* fantasierne og hermed står udenfor disse – og samtidig se jeg'et som en af aktørerne *i* fantasierne. Ogden drager (i eksplicit afgrænsning til Klein) den konsekvens at hævde, at de indre objekter:

»er aspekter af jeg'et, (som) hver har evnen til at skabe oplevelse (f.eks. at tænke, føle og opfatte) semi-autonomt og dog i relation til hinanden« (op.cit., s. 239).

For Ogden *har* de indre objekter altså eksistens som reelle strukturer og kan ikke reduceres til fantasiprodukter.

Hinshelwood hævder (op.cit., s. 440ff), at når kleinianerne tilsyneladende ikke skelner mellem subjektivt og objektivt, mellem patientens umiddelbare oplevelse og analytikerens »videnskabelige« begreber, skyldes det, at et sådant skel simpelthen ikke *kan* opretholdes. De teorier, vi konstruerer om psyken, om lovmæssighederne i den indre verden, vil ud fra en kleiniansk synsvinkel altid være forankret i analytikerens egne ubevidste fantasier – og vil få tilført kvaliteten »mening« fra fantasiens sfære, idet det er her mening overhovedet skabes. Dette gælder med ekstra styrke, fordi analytikeren i den terapeutiske proces, som er kilden til teoriens data, må forlade sig på sit ubevidste, sin intuition. Et forsøg på at skelne mellem en mere »objektiv« metapsykologi og patientens umiddelbare oplevelse af den indre verden vil altså ud fra denne synsvinkel være direkte vildledende.

Den uklarhed, der således hersker om forståelsen af de indre objekters karakter, synes i høj grad at vise tilbage til det paradigmeskift, som syntes at indtræde i Freuds tænkning med indførelsen af den sene topiske model. Klein baserer sin tænkning på den forståelse af psyken, som i nogen grad er impliceret i denne topik. Hun afstår således fra at konstruere en »metapsykologi«, baseret på antagelser om neurofysiologiske processer og formuleret i et sprog fjernt fra patientens oplevelse af sine tanker og følelser. I stedet koncentrerer hendes indsats om at systematisere de fantasier, som hun finder i klinikken. Kleins teori bliver på denne måde først og fremmest et forsøg på at beskrive individets forestillinger om sit indre liv og de konsekvenser, disse forestillinger får for individets forhold til yderverdenen som sådan og til andre individer i særdeleshed. At hendes beskrivelse og systematiseringer så tilsyneladende rummer logiske inkonsistenser synes ikke at bekymre Klein synderligt (jvf. Meltzer 1978, s. 1). Det er imidlertid indiskutabelt, at Kleins teori rummer sådanne fundamentalt uafklarede spørgsmål – ikke mindst spørgsmålet om jeg'ets karakter – som ikke synes udtømmende behandlet indenfor den kleinianske tradition.

## WINNICOTT: Det mellemliggende område

Winnicotts bidrag omhandler sjældent eksplicit metapsykologiske problemstillinger i traditionel forstand. Kun et fåtal er generelt teoretisk orienterede og iøvrigt henviser han kun sporadisk til andres arbejder og positioner, *når* teoretiske diskussioner berøres. En redegørelse for Winnicotts forståelse af det ubevidste kompliceres yderligere af, at hans centrale interessefokus i adskillige sammenhænge er det helt tidlige mor-barn forholds udvikling. Netop om denne periode vægrede han sig mod at anvende begreberne »bevidst« og »ubevidst«, i hvert fald for det lille barns vedkommende. I kommunikationen mellem spædbarn og mor vil »ordet *ubevidst* kun kunne anvendes om moderen, for spædbarnet er der endnu ikke noget bevidst og noget ubevidst« (Winnicott 1968b, s. 89). Objektrelatering gennemløber i hans forståelse principielt *ikke* tidsmæssigt en sekvens fra en person (sig selv) til to til tre personer osv. Forud for, at barnet føler sig som en »hel person«, adskilt fra andre og oplevende andre adskilt fra sig selv – en-person-relationen (Rickman 1951) – går faktisk den indledende to-person-psykologi i spædbarnets tidligste liv, hvor det for Winnicott ikke giver mening at diskutere barnet isoleret, da det ubrydeligt er forbundet med moderen i en fælles plejerektion (»the nursing couple«, jvf. Middlemore 1941; Winnicott 1947). Winnicotts udviklingsforståelse er beskrevet som *spiral*-formet snarere end lineær (Grolnick 1990). Den er, hvad angår normaludviklingen, historien om barnets kontinuerlige frigørelse og voksende uafhængighed, hvor individet tilbagelægger og afslutter afgørende positioner og relationer i et konstant interpersonelt samspil, mens Klein beskriver etableringen af konfigurationer (f.eks. den paranoide-skizoide position) og en indre verden af objektrelationer, som etableres og bevares livet igennem. Spiralen udgøres af *overgangsprocessen* (Rose 1978), en konstant udveksling mellem indre og ydre, perception og fantasi, mellem primær- og sekundærproces.

### Winnicotts teoretiske position

Winnicotts forståelse inddrages her som en vægtig repræsentant for det, der kunne betegnes en *uafhængig objektrelationsteori*, som efter vores opfattelse afviger væsentligt fra Kleins tradition såvel teoretisk som terapeutisk.<sup>7</sup> Den centrale kerne i en teori om objektrelationer betragter vi som fremstillingen af samspillet i de indre objektrelationer og ikke mindst *mellem* indre og ydre objektrelationer. Det er især inddragelsen af relationer med den ydre, reelle objektverden, som adskiller Winnicotts position fra Kleins fokusering på den indre verden. Den uafhængige britiske tradition, med Winnicott i centrum, er karakteriseret ved eksplicit at vægte ikke blot det interpersonelle samspil men ydermere den særlige dialektik i overlappningen og udvekslingen mellem et indre og ydre system. Winnicotts udforskning

af dette tredje mellemliggende område eller *potentielle rum* udgør et centralt grundlag for diskussionen af, »hvor det ubevidste bliver af« i denne forståelse og rummer én væsentlig afgrænsning af den uafhængige objektrelationsteori i forhold til Klein. At Klein er den helt afgørende inspirator for den uafhængige britiske forståelse er dog hævet over enhver tvivl. Mindre opmærksomhed er Ferenczis indflydelse blevet tildelt, bortset fra i eleven Balints fremstillinger.

Selve begrebet *det ubevidste* behandles yderst sjældent i Winnicotts omfattende produktion og i givet fald uden nogen indgående teoretisk refleksion. Han havde, i modsætning til Fairbairn, tilsyneladende ingen intentioner om at revidere Freuds basale teoridannelse og opfattede sig selv som del af Traditionen eller »Freuds efterfølgere«, hvilket der dog ofte er stillet spørgsmålstejn ved (Morse 1972; Greenberg & Mitchell 1983). Forenklet kan man sige, at det ubevidste hos Winnicott dels tages for givet uden at problematiseres og dels sættes lig den indre verden, ligesom vi fremhævede det hos Klein. Hans fokus forskydes imidlertid fra Kleins eksklusive beskæftigen sig med den indre verdens objekter til en understregning af denne verdens overlappning med den ydre realitet, der dog ikke tildeles samme dominerende position som i psykoanalysens klassiske hovedtendens. Selv i indplaceringen blandt psykoanalysens teoretiske retninger og skoledannelser repræsenterer Winnicotts position et »mellemliggende område«.<sup>8</sup>

### Psykens geografi og dialektik

Vi har beskrevet lokaliseringen af det ubevidste og objektrelationerne hos Freud og Klein. Hvis vi skal stedfæste Winnicotts begreber indenfor en *psykens dimensionalitet* eller »geografi« (Meltzer 1967, 1975), kan vi bemærke, at han, godt nok uden indgående metateoretiske overvejelser, opererer med tre centrale områder i sit mentalatlas: (1) den indre, personlige psykiske realitet; (2) den ydre reelle realitet; og (3) »det tredje område«, der placeres mellem eller i fællesmængden for ydre og indre realitet som et potentielt rum. De to første områder er velkendte polariteter, som også Freud og Klein blandt mange har diskuteret. Beskrivelsen af det tredje område er mere subtilt og i udfoldet form blandt Winnicotts helt centrale og originale bidrag. Det var arbejdet med symbolisering og det indiskutable paradoks i forbindelse med barnets brug af overgangsfænomener og -objekter i det mellemliggende erfaringsområde, der førte til Winnicotts afgørende vægtning af *det potentielle rum*, som kan opfattes som hjørnestenen i hans afsluttende hovedværk »Playing and Reality« (1971). »Disse fænomener markerer oprindelsen i barnets liv af et slags tredje område af liv«, siger Winnicott (1989b, s. 57), »et tredje område som jeg har fundet vanskeligt at passe ind i psykoanalytisk teori«.

Winnicott (ibid.) beskriver de tre områder på følgende måde:

»Det første fundamentale af dem er individets psykiske eller indre realitet, *det ubevidste* om De vil. Den personlige psykiske realitet er dér, hvorfra personen 'hallucinerer' eller 'skaber' eller 'hitter på' eller 'forestiller sig'. Derfra stammer drømme, omend de ikklædes materialer fra den ydre realitet.

Det andet område er den ydre realitet, den verden der gradvist erkendes som IKKE-MIG af det sundt udviklende barn, som har dannet et selv med en adskillende membran mellem et indre og et ydre...

Nu tager spædbørn og børn og voksne den ydre verden ind, som ikklædning for deres drømme, og de projicerer sig selv ind i ydre objekter og mennesker og beriger den ydre realitet via deres forestillingsbilleder.

Men jeg finder virkelig, at vi ser et tredje område, et område af liv som korresponderer med barnets overgangsfænomener og som faktisk stammer fra dem...«.

Winnicotts teoridannelse er først og fremmest perspektivrig i hans gennemgribende *dialektiske* forståelse af samspillet mellem individ og omverden, mellem indre og ydre realitet. Thomas Ogden (1986, 1989) og Grotstein (1989) har fremhævet Winnicotts dialektik og kontrasteret den med Freuds forståelse. Ligesom det dialektiske forhold mellem analytiker-analysand er ganske centralt i hans kliniske behandlinger – begge skaber hinanden og eksisterer ikke uden den anden – er der i Winnicotts teoretiske og udviklingspsykologiske arbejder den grundliggende dialektik, at mor og barn skaber hinanden. Winnicott gentog bestandigt, at »en baby som sådan findes ikke« isoleret set, som en psykologisk enhed adskilt fra moderen. Tilsvarende findes, som teoretisk konceptuel kategori, heller ikke begrebet »mor« uafhængigt af begrebet »barn«. Denne dialektik har Ogden (1989, s. 261) sammenlignet med »Freuds monumentale bidrag«: dialektikken mellem den bevidste og den ubevidste psyke, som tilsvarende både skaber og er skabt af hinanden og isoleret er tomme enheder uden den dialektiske modpart.

Karakteristisk for menneskelig erfaringsdannelse, fra det spæde barns svagt differentierede sansning af omverdenselementer over barnets leg til den modne objektrelatering, er, at enhver person »samler objekter eller fænomener fra den ydre realitet og bruger disse til at afprøve noget fra den indre eller personlige realitet« (Winnicott 1968a, s. 60). Allerede i Winnicotts gennembrudsartikel (1941), hvor han fremstiller sine legendariske børnekonsultationer med »spatel-legen« som diagnostisk undersøgelsesinstrument, var dialektikken mellem indre og ydre verden fremtrædende:

»Der er ... en konstant udveksling og testning mellem indre og ydre realitet; den indre realitet bliver altid opbygget og beriget af driftserfaringer forbundet med ydre objekter og af bidrag fra ydre objekter...; den ydre verden bliver konstant opfattet og individets relation med den be-

riget på grund af eksistensen af en levende indre verden indeni barnet...«  
(Winnicott 1941, s. 61).

Tilsvarende var Winnicott i et andet tidligt indlæg (1957, oprindelig foredrag 1937) om aggression, forstået som dramatisering og udlevelse af den indre verdens onde komponenter, hovedsagelig optaget af dette samspil mellem indre og ydre virkelighed. Den indre verden gives dog forrang som repræsenterende »mindst halvdelen« af det samlede psykiske liv, »da personlighedens rigdom mestendels er et produkt af den verden af indre relationer, som barnet konstant opbygger gennem psykisk at tage ind og give ud« – og på sin side er »hovedparten af denne indre realitet, en verden som føles at være inde i kroppen og i personligheden, ubevidst« (1957, s. 88).

### Den indre verden

Winnicott har ved flere lejligheder forsøgt at udskille den indre verden af psykisk realitet i barnets tidligste modningsproces til særskilt behandling. Med begrænset held kan man hævde, da hans egen forståelse og dialektik straks kommer til at skygge for egentlig isoleret behandling af den indre realitet, som faktisk på samme måde som spædbarnet før moderens desillusionering er præget af *total afhængighed* af samspilspartnere (jvf. Hjulmand 1991). Flere forhold kan siges afgørende at vanskeliggøre en isoleret fremstilling: Den indre verden er jo netop i dialektikken skabt af den ydre realitet (som igen er skabt af den indre), som dermed ikke kan lades ude af beskrivelsen. Dernæst er det som anført i de tidlige stadier umuligt at beskrive spædbarnet uden samtidig at tage omverdensrepræsentanten, den primære plejeperson (»mor«) i betragtning, »there is no such thing as a baby«. Følgelig vil moderens plejeteknik og tilpasning – hendes »holding« og siden »handling«-funktioner – være lige så betydningsfulde som det, der »sker indeni« spædbarnet. Winnicott gør dog gentagne forsøg, bl.a. i det ufuldendte teoretiske værk »Human Nature«:

»... den indre verden (er) den personlige verden, for så vidt at den, i fantasien, holdes udenfor jeg'ets grænser – og indenfor kroppens hud. Denne indre verden kan nu undersøges som en ting i sig selv, selvom personens indre verden selvfølgelig i livet altid kan forandres som følge af hændelser i de ydre relationer hos denne person og som følge af driftsimpulser... Den indre verden kommer til at have sin egen stabilitet, men forandringer af den er forbundet med det samlede selv's erfaringer med ydre relationer« (Winnicott 1988, s. 84).

Samlet konstaterer vi, at den indre verden i Winnicotts fremstillinger er nært forbundet med kategorien *det ubevidste*, at den har sin særlige og store betydning i barnets *tidligste udviklingsfaser* for siden at give plads for er-

faringer i det mellemliggende område, og at formidleren af erfaringer og objekter til den konstante testning i den tidlige indre verden er *moderen*, hvis rolle kort må inddrages nærmere.

### Omverdens-mor og objekt-mor

I de centrale beskrivelser af »evnen til omsorg«, Winnicotts forsøg på at præcisere sin revision af Klein-begrebet om den depressive position, taler han om eksistensen i det umodne barns forestillingsverden af »to mødre« (eller roller for moderen): *omverdens-moderen* og *objekt-moderen* (Winnicott 1955, 1963). Moderen skal dels gennem sin barneplejetechnik, karakteriseret som »holding« og »handling« (håndtering), tilpasse sig massivt til barnets behov og bliver i de rolige perioder af barnet identificeret med denne teknik. Samtidig er moderen objekt for barnets kannibalistisk-skånselsløse angreb i ophidsede perioder med driftsspændinger. Et afgørende skridt i personlighedsudviklingen forekommer, når barnet opdager de to vidt forskellige anvendelser af samme mor i henholdsvis rolige og ophidsede faser, at »moderen i den (anaklitiske) afhængighedsrelation også er objektet for driftsmæssig (biologisk baseret) kærlighed«. Dette får, i tilfælde af en tilstrækkelig god hjælp fra omgivelserne og moderens *overlevelse* en positiv integrerende effekt i udviklingsforløbet, idet det lille barn opnår at acceptere egne libidinøse angreb på (»den onde«) mor.

»Integration i barnets psyke af denne spaltning (»split«) mellem barnepleje-omverden og den ophidsende omverden (de to aspekter ved moderen) kan ikke foretages, med mindre der er tale om god-nok moderlig omsorg og moderens overlevelse over en vis tid« (Winnicott 1955, s. 92-93).

Hvor den indre verden hos Klein opbygges af indre relationer på grundlag af et *medfødt* driftspotentiale, er Winnicott ganske entydigt optaget af dette potentiales skæbne i samspillet med yderverdenen, i de tidligste stadier den primære plejeperson eller barnets »faciliterende omgivelser« (Winnicott 1965a, jvf. også Hjulmand 1991).

### Sandt og falsk selv

Den spaltning i psyken, forestillingen om de »to mødre« repræsenterer, kan betragtes som en forlængelse af de nye opdelinger i det ubevidste, Klein tilføjede metapsykologien, og har i Winnicotts teori en parallel i den spaltning (»splitting«), han beskriver med begreberne om det »sande selv« og det »falske selv«. Her er et område, hvor Winnicott i højere grad end vanligt nærmer sig egentlig metapsykologisk refleksion. Han betragter selv begreberne som en videreførelse af Freuds tanker om opdelingen af psyken i en

del, der er central og styret af drifterne – hvilket implicerer et vist sammenfald mellem Winnicotts sande selv og Freuds *det ubevidste* – og en del, der vendes udad og forbindes med yderverdenen, hos Winnicott den føjelige facade, det falske selv (jvf. Winnicott 1965b, s. 140).

Det *sande selv* udgør barnets »arvede potentiale«, der danner barnets kerne. Dets fortsatte udvikling faciliteres af en god-nok mor, som med sin holding skaber et sundt omverdensmiljø og på meningsfuld måde responderer på det lille umodne barns spontane gestus (omverdens-moderen). En sådan god-nok mor har, som nævnt, endvidere opgaven (som objekt-mor) at skabe passende det-tilfredsstillelse. Den samlede moderlige omsorg bidrager til udviklingen af det sande selv og støtter barnets fortsatte væren.

Det *falske selv* er, på samme måde som jeg'et, en stabil og konstant fungerende struktur og ansigtet mod omverdenen. I ekstreme tilfælde kan der tales om en »falsk selv-lidelse«, som Winnicott beskriver som nært forbundet med den skizoide karakter, men selve spaltningen er uundgåelig også i normaludviklingen. I det ekstreme tilfælde, hvor der i den primære narcissistiske fase har manglet god-nok moderlig omsorg, er det imidlertid snarere selv'ets *skal* end kernen, der udvikles pga. omgivelsernes overgribende eller forførende indgreb på det endnu uintegrerede barn i den totale afhængigheds stadium. Kernen gemmes væk, og det falske selv overudvikles som en føjeligt tilpassende organisation, der udvikler et mønster parallelt med omgivelsernes fejl og indgreb. Det forarmede sande selv bliver da holdt skjult af det falske selv, som er den facade, omverdenen kan få kontakt med (Winnicott 1958b, s. 211-213).<sup>9</sup>

Winnicotts begreber om det sande og falske selv er, i nogen grad med rette, blevet kritiseret for teoretisk inkonsistens og tvivlsomme paralleliseringer med Freuds sene model (Greenberg & Mitchell 1983). På den anden side fremhæver flere forfattere (f.eks. Pontalis 1977, Fromm 1989) det falske selv's kliniske evidens på trods af begrebets tvivlsomme teoretiske gyldighed. Ligeledes anser Ogden (1983) forståelsen af spaltningen sandt/falsk selv som et væsentligt skridt i udviklingen af en dialektisk objektrelationsteori.

## Winnicott og Klein

Winnicott overtog Kleins begreb om den indre verden men videreudviklede den kleinianske skildring af de indre ubevidste fantasier med sin beskrivelse af den indre oplevelse af og interaktion med de faktiske ydre objekter. Winnicott afviser Kleins forestilling om medfødte fantasier og en iboende aggressivitet (dødsdrift), da han mener, at libidinøs og aggressiv relateren først gradvist udvikles på baggrund af barnets erfaringer med omverdenen i differentieringen af den oprindelige illusion om fusion med moderen. Han opfatter således Kleins forsøg på at bestemme aggressionens tidlige historie som forfejlet, netop på grund af hendes isolering af dette spørgsmål fra omgivelsernes realitet (Winnicott 1989c).



Winnicotts forståelse implicerer en tidsmæssig, en strukturel og en kausal forskydning i forhold til Kleins system. Winnicott afviser ikke »driftsteorien« men placerer så at sige drifterne *senere* end Freud og Klein, i perioden (svarende til den depressive position) hvor barnet indser dobbeltaspektet ved den tidlige mor – som både omverdens- og objekt-mor – og følgelig begyndende adskiller ikke-mig og mig. Dette er samtidig startskuddet for den strukturelle forskydning, idet barrieren mellem indre verden (mig) og ydre realitet (ikke-mig) forstørres til den helt centrale skueplads for objekt-relateren: det tredje mellemliggende områdes potentielle rum og overgangsfænomener. Den helt afgørende faktor, der muliggør en sådan udvikling er imidlertid for Winnicott kvaliteten af den tidlige moderlige omsorg (»mothering«). I den sunde udvikling med en *god-nok mor* udvikles barnets sande selv tilstrækkeligt til at udnytte det potentielle rums muligheder for brug af objekter. Er moderen derimod ikke i stand til sensitivt at først tilpasse sig det totalafhængige barns behov og dernæst desillusionere det i små doser, etableres en patologisk personlighedsspaltning, der holder indre og ydre verden adskilt. Det sande selv forbliver ensidigt forbundet med den indre objektverden, mens relationer til den ydre verden formidles af et pseudotilpasset falsk selv uden forbindelse med den indre realitet (Winnicott 1956; 1988, s. 107f).

## KONKLUSION

Freuds forståelse af det ubevidste udvikles igennem hans værk afgørende. Oprindeligt fokuserer Freud på de mekanismer, der karakteriserer energiomsætningerne i det ubevidste, og teorien om det ubevidste formuleres i et videnskabeligt sprog influeret af naturvidenskabelig tænkning. Efterhånden fokuseres stærkere på indholdet af de ubevidste fantasier og med revisionen af den topiske model etableres en teori, som synes baseret på subjektets fantasier om sit indre mentale liv og som implicerer idéen om det ubevidste som en indre verden rummende objekter i indbyrdes, affektivt ladede relationer.

*Klein* tager udgangspunkt i den reviderede topiske model, men afstår fra forsøg på nogen grundigere metapsykologisk forankring af teorien om det ubevidste. I Kleins tænkning erstattes det ubevidste system med beskrivelsen af psyken som en indre verden, befolket af mangfoldige indre objekter i varierende grader af syntese eller opspaltethed. Samtidig tildeler hun medfødte forestillinger en mere afgørende betydning end Freud. Endvidere flytter hun fokus fra bevidst-ubevidst dikotomien til modsætningsparrene god-ond og indre-ydre. I senere bidrag i den kleinianske tradition er der introduceret tanken om spaltninger *indenfor* den indre verden, der forstås som opdelt i psykotiske og ikke-psykotiske dele.

Winnicotts væsentligste bidrag omkring teoretisk-strukturelle instanser, i en ellers overvejende deskriptiv klinisk produktion, er polariteten *sandt*

*selv – falsk selv*, som i det utilstrækkelige udviklingsforløb repræsenterer den totale adskillelse af indre og ydre verden. Vægten lægges i langt højere grad på den konkrete mor-barn-interaktion, og moderens plejeopgaver ses som afgørende for barnets psykiske differentiering. Winnicott ækvivalerer i forlængelse af Kleins forståelse det ubevidste med den indre verden, men han placerer det *mellemliggende potentielle rum* som den helt afgørende skueplads for individets psykiske udvikling, herunder for etableringen af strukturer i det psykiske apparat.

#### NOTER

1. For en diskussion af forskelle mellem Freuds teori om narcissisme og senere objektrelationsteoretikers syn herpå se f.eks. Balint 1968 (s. 35-76) og Andkjær Olsen & Køppe 1983.
2. Jvf. Klein 1925, hvor det søges påvist, at en tilsyneladende autoerotisk aktivitet i virkeligheden involverer en fantaseret relation til en legemsdel, der identificeres med en af forældrene.
3. Se Laplanche & Pontalis 1964 for en detaljeret diskussion af Freuds tanker om urfantasier overfor fantasier formet ud fra reelle erfaringer i objektrelationer samt en kritik af Issacs' fantasibegreb. Laplanche & Pontalis påviser, hvordan Freud aldrig »opgav« forførelsesteorien, men netop undersøgte samspillet mellem erfaring og medfødte forestillinger i dannelsen af fantasier. I tråd hermed kritiseres Isaacs netop for ikke at forstå betydningen af den konkrete erfaring for dannelsen af ubevidste fantasier – og for ikke at skelne mellem urfantasier og fortrængte fantasier.
4. Dette afspejles tydeligt i kleinianske analytikers insistensen på, at alt materiale i terapien indeholder overføringskomponenter (se f.eks. Riviere 1952).
5. Det skal bemærkes, at Kleins udmøntning af dette synspunkt synes at indebære en ændring af hendes forståelse af over-jeg'et – jvf. O'Shaughnessy 1975 (s. 331f).
6. Jvf. Freuds klare forståelse af skellet mellem ubevidst og bevidst som konstitueret gennem fortrængning (Laplanche & Pontalis 1967, s.475).
7. Flere forfattere opererer med en bredere forståelse af *objektrelationsteori*, hvor Kleins bidrag sammen med de uafhængige analytikere – især Fairbairn, Balint og Winnicott – henregnes til en samlet »engelsk skole« (jvf. f.eks. Igra 1983). Andre medinddrager desuden amerikanske bidrag, som er udviklet i en ganske anden tradition og kontekst, i en meget bred opfattelse af psykoanalytisk objektrelationsteori (jvf. Guntrip 1971; Greenberg & Mitchell 1983; Bacal & Newman 1990).
8. Winnicott placerer sig i mange henseender i en mellemposition ift. dominerende tilgange i psykoanalysen (på den britiske scene): den klassiske egopsykologiske og den kleinianske retning. Både som børneanalytiker i en ung disciplin domineret af stridende skoler (»den børneanalytiske kontrovers«, jvf. Kristjansen 1982) og medlem af et britisk analytikersamfund i stridbar disputs (»de kontroversielle diskussioner«, jvf. King & Steiner, eds, 1991) måtte Winnicott uundgåeligt forholde sig til markante uenigheder – i begge kontroverser centreret omkring *Melanie Klein* og *Anna Freud*. Han anså i høj grad synspunkterne på *det ubevidste* som central skillelinie – »forskellen er hovedsagelig et spørgsmål om *bevidst eller ubevidst Kooperation*« (Winnicott 1958c, s.119) – og plæderede selv for et kompromis-standpunkt med hurtige og lettende tolkninger af de ubevidste konflikter (Kleins position) på baggrund af en indledende alliance med patientens bevidste samarbejdsevne (Anna Freuds udgangspunkt).
9. En særlig variation af dette møde med det falske selv, som Winnicott især har beskæftiget sig med, er analytikerens arbejde med den skizoide patient. Som klinisk

fremtrædelsesform er der tydelige paralleller mellem hans beskrivelser, hvor en falsk selv-problematik er fremtrædende, og andre klinikers diskussioner af »as if«-personlighed (Deutsch 1942) og »anti-analysanden« (McDougall 1972).

## LITTERATUR

- ABRAHAM, K. (1924): Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido auf Grund der Psychoanalyse seelischer Störungen. IN: *Gesammelte Schriften II*. Frankfurt/M: Fischer 1982.
- ANDKJÆR OLSEN, O. & KØPPE, S. (1983): Træk af narcissisme-begrebets historiske udvikling. *Psyke & Logos*, 1983, 4, 7-31.
- BACAL, H.A. & NEWMAN, K.M. (1990): *Theories of Object Relations: Bridges to Self Psychology*. New York: Columbia University Press.
- BALINT, M. (1968): *The Basic Fault*. London: Tavistock.
- BION, W.R. (1957): Differentiation of the psychotic from the non-psychotic personalities. IN: *Second Thoughts*. London: Heinemann 1967.
- DEUTSCH, H. (1942): Some forms of emotional disturbance and their relationship to schizophrenia. *Psychoanal.Q.*, 1942, 11, 301-321.
- FREUD, S. (1915e): Det ubevidste. IN: *Metapsykologi I*, red. O.Andkjær Olsen, B.Kjær, S.Køppe. Kbh: Reitzel 1983.
- FREUD, S. (1923b): Jeg'et og det'et. IN: *Metapsykologi 2*. København: Reitzel 1983.
- FREUD, S. (1933a): *Nye forelæsninger til indføring i psykoanalysen*. København: Reitzel 1983 (3.udg.).
- FROMM, M.G. (1989): Winnicott's work in relation to classical psychoanalysis and ego psychology. IN: Fromm & Smith (eds) 1989.
- FROMM, M.G. & SMITH, B.L. (eds) (1989): *The Facilitating Environment: Clinical Applications of Winnicott's Theory*. Madison, Conn.: International Universities Press.
- GREENBERG, J.R. & MITCHELL, S.A. (1983): *Object Relations in Psychoanalytic Theory*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- GROLNICK, S. (1990): *The Work and Play of Winnicott*. Northvale, N.J.: Jason Aronson.
- GROTSTEIN, J. (1989): Winnicott's importance in psychoanalysis. IN: Fromm & Smith (eds) 1989.
- GUNTRIP, H. (1971): *Psychoanalytic Theory, Therapy and the Self*. New York: Basic Books.
- HEIMANN, P. (1942): A contribution to the problem of sublimation and its relation to processes of internalization. *Int.J.Psycho-Anal.*, 1942, 23, 8-17.
- HINSHELWOOD, R.D. (1991): *A Dictionary of Kleinian Thought*. London: Free Association.
- HJULMAND, K. (1991): Omgivelsernes faciliterende betydning – en introduktion til Winnicotts objektrelationsteori. *Psyke & Logos*, 1991, 12, 335-357.
- IGRA, L. (1983): *Objektkonstruktioner och psykoanalytisk teori*. Stockholm: Natur och Kultur.
- ISSACS, S. (1948): The nature and function of phantasy. IN M.Klein et al.: *Developments in Psycho-Analysis*. London: Hogarth 1952.
- KING, P. & STEINER, R. (eds) (1991): *The Freud-Klein Controversies 1941-45*. London: Routledge/Tavistock.
- KLEIN, M. (1925): A contribution to the psychogenesis of tics. IN: Klein 1975a.
- KLEIN, M. (1930): The importance of symbol formation in the development of the ego. IN: Klein 1975a.
- KLEIN, M. (1932): *The Psycho-Analysis of Children*. London: Hogarth 1975.
- KLEIN, M. (1935): A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. IN: Klein 1975a.
- KLEIN, M. (1946): Notes on some schizoid mechanisms. IN: Klein 1975b.

- KLEIN, M. (1952): Some theoretical conclusions regarding the emotional life of the infant. IN: Klein 1975b.
- KLEIN, M. (1958): On the development of mental functioning. IN: Klein 1975b.
- KLEIN, M. (1975a): *Love, Guilt and Reparation – and other works 1921-1945*. London: Hogarth.
- KLEIN, M. (1975b): *Envy and Gratitude – and other works 1946-1963*. London: Hogarth.
- KRISTIANSEN, (ROSENBERG), N. (1982): Psykoanalyse af børn: Kontroversen mellem Melanie Klein og Anna Freud. *Agrippa*, 1982, 4, 125-156.
- LAPLANCHE, J. & PONTALIS, J.-B. (1964): Fantasy and the origins of sexuality. *Int.J.Psycho-Anal.*, 1968, 49, 1-18.
- LAPLANCHE, J. & PONTALIS, J.-B. (1967): *The Language of Psycho-Analysis*. London: Hogarth 1973.
- MACKAY, N. (1981): Melanie Klein's metapsychology: Phenomenological and mechanistic perspectives. *Int.J.Psycho-Anal.*, 1981, 62, 187-198.
- McDOUGALL, J. (1972): The anti-analysand in analysis. IN: *Plea for a Measure of Abnormality* (1978). Madison, Conn.: International Universities Press 1980.
- MELTZER, D. (1967): The introjective basis of polymorphous tendencies in adult sexuality. IN: *Sexual States of Mind*. Perthshire: Clunie Press.
- MELTZER, D. (1975): Dimensionality as a parameter of mental functioning: Its relation to narcissistic organization. IN Meltzer et al.: *Explorations in Autism*. Perthshire: Clunie Press.
- MELTZER, D. (1978): *The Kleinian Development. Part II: Richard Week-By-Week*. Perthshire: Clunie Press.
- MELTZER, D. (1981): The Kleinian expansion of Freud's metapsychology. *Int.J.Psycho-Anal.*, 1981, 62, 177-185.
- MIDDLEMORE, M.P. (1941): *The Nursing Couple*. London: Hamish Hamilton Medical Books.
- MORSE, S. (1972): Structure and reconstruction. *Int.J.Psycho-Anal.*, 1972, 53, 487-500.
- OGDEN, T.H. (1983): The concept of internal object relations. *Int.J.Psycho-Anal.*, 1983, 64, 227-241.
- OGDEN, T.H. (1986): *The Matrix of the Mind*. Northvale, N.J.: Jason Aronson.
- OGDEN, T.H. (1989): Playing, dreaming, and interpreting experience: Comments on potential space. IN: Fromm & Smith (eds) 1989.
- O'SHAUGHNESSY, E. (1975): Explanatory notes. IN: Klein 1975b.
- PONTALIS, J.-B. (1977): *Frontiers in Psychoanalysis – Between the Dream and Psychic Pain*. London: Hogarth 1981.
- POULSEN, S. (1989): *Kurative faktorer i psykoanalytisk terapi*. Københavns Universitet: Specialeopgave i psykologi.
- RICKMAN, J. (1951): Methodology and research in psycho-pathology. IN: *Selected Contributions to Psycho-Analysis*. London: Hogarth 1957.
- RIVIERE, J. (1952): General introduction. IN M.Klein et al.: *Developments in Psycho-Analysis*. London: Hogarth.
- ROSE, G. (1978): The creativity of everyday life. IN: S.Grolnick & L.Barkin (eds): *Between Reality and Fantasy: Winnicott's Concepts of Transitional Objects and Phenomena*. Northvale, N.J.: Jason Aronson 1988 (2nd ed.).
- ROSENFELD, H. (1971): A clinical approach to the psycho-analytical theory of the life and death instincts: An investigation into the aggressive aspects of narcissism. *Int.J.Psycho-Anal.*, 1971, 52, 169-178.
- SEGAL, H. (1973): *Introduction to the Work of Melanie Klein*. London: Hogarth.
- WINNICOTT, D.W. (1941): The observation of infants in a set situation. IN: Winnicott 1958a.
- WINNICOTT, D.W. (1947): Further thoughts on babies as persons. IN: *The Child, and the Outside World*. London: Tavistock 1957.

- WINNICOTT, D.W. (1955): The depressive position in normal development. *Brit.J.Med. Psychol.*, 1955, 28, 89-100.
- WINNICOTT, D.W. (1956): Clinical varieties of transference. IN: Winnicott 1958a.
- WINNICOTT, D.W. (1957): Aggression. IN: *Deprivation and Delinquency*. London: Tavistock 1984.
- WINNICOTT, D.W. (1958a): *Through Paediatrics to Psycho-Analysis*. London: Hogarth 1975 (2nd ed.).
- WINNICOTT, D.W. (1958b): Aggression in relation to emotional development. IN: Winnicott 1958a.
- WINNICOTT, D.W. (1958c): Child analysis in the latency period. IN: Winnicott 1965a.
- WINNICOTT, D.W. (1963): The development of the capacity for concern. IN: Winnicott 1965a.
- WINNICOTT, D.W. (1965a): *The Maturation Processes and the Facilitating Environment*. London: Hogarth.
- WINNICOTT, D.W. (1965b): Ego distortion in terms of True and False Self. IN: Winnicott 1965a.
- WINNICOTT, D.W. (1968a): Playing: A theoretical statement. IN: Winnicott 1971.
- WINNICOTT, D.W. (1968b): Communication between infant and mother, and mother and infant, compared and contrasted. IN: *Babies and Their Mothers* (1987). London: Free Association 1988.
- WINNICOTT, D.W. (1971): *Playing and Reality*. Harmondsworth: Penguin 1984.
- WINNICOTT, D.W. (1988): *Human Nature*. New York: Schocken Books.
- WINNICOTT, D.W. (1989a): *Psychoanalytic Explorations*, eds. C.Winnicott, R.Shepherd, M.Davis. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- WINNICOTT, D.W. (1989b): The fate of the transitional objects. IN: Winnicott 1989a.
- WINNICOTT, D.W. (1989c): Melanie Klein: On her concept of envy. II: The beginnings of a formulation of an appreciation and criticism of Klein's envy statement. IN: Winnicott 1989a.